

כדורגל והזהות היהודית

רענן ריין, הכדור הנווד:

יהודים וכדורגל בארגנטינה, מאגנס, ירושלים תשע"ט, 299 עמ'

משה צימרמן

בהגיעו לסוף הספר משוכנע המחבר כי השיב בלאו מוחלט על שאלת המחקר שהציב בראשיתו: האם אנחנו יכולים לכתוב את ההיסטוריה של יהודי ארגנטינה בלי להזכיר את מועדון הכדורגל אטלנטה? ואכן, הקריאה בספר מאשרת את פסיקתו של המחבר. ברם, אין בתשובה זו כדי למצות את ההישג העיקרי של המחקר: נוסף על שאלת המחקר האמורה התמודד המחבר עם אתגר מחקרי מקיף יותר, והוא שמעניק לספר את ערכו הסגולי, כפי שיובהר בהמשך הדברים, במיוחד עבור קוראי עברית.

ספר על ספורט שכתב היסטוריון ראוי לתשומת לב. ההיסטוריון המקצועי, בניגוד לעיתונאי או למלקט המושבע של פרטי הטריוויה ('באיזו דקה הובקע השער?'), מתמודד עם השאלה ההיסטורית הקשורה לספורט זה ומיישם כלפיה מתודת מחקר היסטורית עדכנית. בעשורים האחרונים הלך והתברר להיסטוריונים שהספורט הוא מרכיב ראוי למחקר בהיסטוריה החברתית או בהיסטוריה של התרבות, וכי מצב המחקר העדכני (state of the art) הוא שצריך להדריך אותם גם בתחום זה. במגמה ההיסטוריוגרפית העכשווית, הבוחנת תופעות תרבותיות ובהן גם תופעות בתרבות העממית, העיון בספורט נעשה בעל משמעות, בניגוד למסורת המחקרית שהותירה את הספורט, עקב התפיסה שהוא נחות, מחוץ לטווח עיונם של היסטוריונים הנמנים עם גילדת ההיסטוריונים. ובכל זאת, היבט תרבותי זה עדיין סובל מייצוג חסר: חיבורים העוסקים בהיסטוריה של התרבות נוטים להיאחזו בתופעות של תרבות עילית ולהתעלם מהספורט שנתפס כביטוי של תרבות עממית.

ספרו של רענן ריין חותר במודע לדיון בשאלות מהותיות בהיסטוריה של התרבות, הנוגעות לעיצובן של זהויות קולקטיביות בעידן הלאומיות ובעידן

משה צימרמן

האידיאולוגיות, בין שהן לאום ובין מעמד או מגדר. לא בקשר בין יהודי ארגנטינה לקבוצת אטלנטה לבדו עוסק הספר, אלא בהגירה ובאינטגרציה של יהודים, או אף של קבוצות מיעוט בכלל, בחברות קולטות מהגרים באשר הן במאה האחרונה. העיון בתחום הספורט – לענייננו בענף הכדורגל – הוא שמשמש כאן תשתית לדיון בשאלות נכבדות אלו.

הספר בנוי מן הכלל אל הפרט אל הכלל: ראשית, שני פרקים על תולדות העיר בואנוס איירס ותולדות יהודיה, ובמיוחד על שכונת ויז'ה קרספו (Villa Crespo) הנחשבת שכונה יהודית. הפרקים השלישי והרביעי דנים בהתפתחות הכדורגל בעיר ועוקבים אחרי קבוצת אטלנטה שפעלה בשכונת ויז'ה קרספו עד אמצע שנות הארבעים. בפרקים החמישי והשישי נדונה תקופת השיא של המועדון, הקשורה מצד אחד ביחסו של הפרוניזם אל הספורט ומצד שני בנשיא המועדון לאון קולבובסקי (León Kolbowski), מהגר יהודי שהפך למנהיג השכונה, מעין קאודיליו (caudillo) של שכונת ויז'ה קרספו. ענייננו של הפרק השביעי בשליש האחרון של המאה העשרים ובדעיכת המועדון משנות התשעים, אך הוא מוקדש ברובו להקשר החשוב של נשוא המחקר: קסנופוביה, גזענות ואנטישמיות. אחרית הדבר מרחיבה את אופק המחקר: כפי שמעיד המחבר על עצמו, הוא ביקש 'לעורר דיון מחקר המוקדש לספורט ולאתניות בדרום אמריקה' (עמ' 245–246), ובעצם גם מעבר ליבשת האמריקנית. המנוף לכך בספר הוא אזכורה של אגודת ספורט צ'יליאנית – 'קלוב דפורטיבו פלסטינו' (Club Deportivo Palestino), אזכור הפותח פתח למבט משווה בין המיעוט היהודי ובין המיעוט הפלסטיני בדרום אמריקה על רקע מציאות של הגירה ושאיפה לאינטגרציה באמצעות מסלול הכדורגל. לכמה תובנות המתבקשות מאזכור חתרני זה אשוב בסוף הדברים.

מי שעוסק בחיבור שבין ספורט להיסטוריה מכיר את שפע הביוגרפיות של גיבורי ספורט או את סיפורם של אגודות ספורט או של אירועי שיא בספורט. הוא ימצא גם ספרות מודרנית יחסית העוסקת בסוציולוגיה ובאנתרופולוגיה של הספורט. ספרות של היסטוריונים מן הגילדה שכיחה הרבה פחות. אומנם על מדף הספרים האמריקני מצויים זה זמן רב ספרים על ספורט, שכן המודעות למקומו הנכבד של הבייסבול, הבילוי הלאומי (the national pastime), שלטת זה יותר ממאה שנה. אולם ספרות מעין זו האמריקנית, ועל אחת כמה וכמה ספרות היסטורית מקצועית, התפתחה רק לאיטה בארצות אחרות, עד שזכתה להכרה כמכובדת דיה במדעי החברה והרוח.

המצב בשפה העברית קשה אף בהשוואה למדינות שאיחרו לעלות על מסלול זה. בעם הרוח ועם הספר היה ממילא מעמד נחות לפעילות הגופנית הן בעיני המתבונן הממוצע הן בעיני המלומד האקדמי, על אחת כמה וכמה כאשר בביטול

ביקורת ספרים

תורה כמו ספורט עסקינין. גם המצאתו של מיתוס יהדות השרירים על ידי הצינונות, שיצר את הרושם המוטעה כאילו יהודי הגולה היו מנוונים, מנע התייחסות של ממש להיסטוריה של הספורט.¹ העובדה שהצינונות, מחוללת מיתוס יהדות השרירים, לא זכתה להצלחה של ממש בתחום הספורט תרמה גם היא לכך שמחקר בנושא זה לא יתפתח בהיסטוריוגרפיה הישראלית. אשר על כן יש ברכה כפולה ומכופלת בספרו של רענן ריין ובדרך טיפולו בנושא. אולי אין זה מקרה שבמקביל הופיע ספרו של אילן רחום 'הכדורגל וברזיל' (2019), שעניינו משחק, עם ואומה, וכך זוכה עתה ההיסטוריה של תרבות יבשת דרום אמריקה בהקשר הכדורגל להתייחסות של ממש בשפה העברית. התמזל המזל שספריהם של ניק הורנבי (Hornby) 'קדחת המגרש' (1994) או של העיתונאי סיימון קופר (Kuper) 'כדורגל נגד האויב' (2002) תורגמו לעברית ותרמו לשאיפה להבין, אולי גם לחקור, את היחס שבין כדורגל, חברה והיסטוריה.

טוב אפוא עשה המחבר שתרגם את ספרו, שכבר הופיע בספרדית ובאנגלית, גם לעברית. את יהדות ארגנטינה, שאותה מכיר הישראלי שאינו ממוצא דרום אמריקני בעיקר בגלל התחרות ההיסטורית של מושבות הברון הירש עם המושבות הצינוניות, או בגלל מעשי החבלה בקהילה היהודית ובשגרירות ישראל בשנות התשעים של המאה הקודמת – את מקומה של יהדות זו ראוי שילמד להכיר במסגרת העיסוק בתפוצות יהודיות במאה העשרים ובאינטגרציה שלהן בחברה הלא יהודית. סיפור הכדורגל מציע לצורך זה הדגמה מן המעלה הראשונה: הכדור הנודד של היהודי הנודד.

מעמדו המסורתי הנחות של הספורט כמושא למחקר היסטורי תרם לעיתים גם לפגימה בתיעוד שלו. הארכיונים מספקים לחוקר מעט תיעוד על אגודות והתארגנויות הקשור לספורט, בין השאר עקב אי-הקפדה על שימורו. אופייני הוא סיפור הארכיון של התאחדות הכדורגל הישראלית שטבע במי הירקון כשעלו על גדותיהם בשנת 1992 והציפו את מבני ההתאחדות. עם זאת, עיתונות הספורט מספקת מידע אמין ורחב היקף. ארכיונה של אטלנטה, זו ההתרשמות מן הספר, מסודר ועשיר. המחבר עשה גם את הצעד המתבקש והקים מסד של ראיונות שבעזרתם בנה נדבך נוסף לצורך שחזור תולדותיה של קבוצת אטלנטה, כפוף למגבלות המתודולוגיות המוכרות להיסטוריון שעיסוקו בתיעוד בעל-פה

1 ספרים כגון אלו של אמיר בן פורת ('כדורגל ולאומיות', 2003) ותמיר סורק ('זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית', 2006) הם יוצאים מן הכלל המלמדים על הכלל.

משה צימרמן

(oral history). ועל אף הקושי היחסי לאסוף נתונים סטטיסטיים, הטבלאות בספר מספקות גם מידע כמותני מכובד.

כמו בחברות אחרות כך גם בחברה הארגוניית שימש הספורט עבור מהגרים או קבוצות אחרות אמצעי ליצירת זהות קולקטיבית, קודם שהיה לאמצעי לשימורו ולזיהויו של הקולקטיב החברתי. יהודי ארגנטינה הם אפוא דוגמה לכלל יסודי זה, ומועדון אטלנטה, שנוסד ב־1904 ושקבוצת הכדורגל שלו הייתה למקצוענית ב־1931, הוא המקום שבו האינטראקציה בין המהגרים ובין התושבים הייתה, לגרסת המחבר, אינטנסיבית ביותר (עמ' 3), מאז הגיעו ראשוני היהודים לשכונה. כבר ב־1919, מייד אחרי מלחמת העולם הראשונה, ניכרה בשכונה הנוכחות היהודית. נוכחות יהודית בין שחקני הכדורגל הייתה גם הייתה, אף שבהשוואה לארצות הברית כמעט לא היו בארגנטינה אלופי ספורט יהודים. אולם רלוונטיים יותר לנושא הדיון הם הקהל והפעילות החברתית שסביב הכדורגל וגם סביב שאר ענפי הספורט, שגם להם הוקדש מקום רב יותר בחלוף הזמן. מכאן קביעת המחבר שיהודים ממזרח אירופה (שכונו 'רוסים', בפי המקומיים) אימצו להם את הכדורגל כדי להפוך לארגנטינאים (עמ' 23). ראוי לזכור: המיעוט היהודי בארגנטינה הגיע כבר לפני מלחמת העולם השנייה לכדי כרבע מיליון איש, אך עדיין היו רק כאחוז אחד מן האוכלוסייה הכללית. מספר חברי מועדון אטלנטה היה כחמשת אלפים באותם ימים, אולם כדרכו של מועדון, נוכחותו והשפעתו ניכרו הרבה מעבר למספר החברים הרשומים בו.

הקשר בין ספורט לפוליטיקה, בין כדורגל לפוליטיקה, גלוי מראשית ימי הספורט. אליפות העולם בכדורגל באיטליה הפשיסטית ב־1934 והאולימפיאדה בברלין בירת הרייך השלישי שנתיים אחר כך חשפו את ההיבט השלילי של קשר זה בכל חריפותו. על רקע זה לא מפליא שגם לשיטה הפרוניסטית בארגנטינה הייתה השפעה ישירה על הספורט הארגוני, וסיפורה של אטלנטה משמש הדגמה להתנהלות של השיטה, גם אם לא נמנתה עם הקבוצות המועדפות על פרוץ. הפופוליזם הפרוניסטי הניב תמיכה כספית כבדת משקל בפעילות הספורטיבית מתוך כוונה לעצב מחדש את התודעה הלאומית ברוח המשטר, לעצב את 'האחדות הלאומית' ולגייס תמיכה במשטר (עמ' 143-147). לעניין זה לא היה ייחוד לאטלנטה, אף שביקשה לקרוא לאצטדיונה החדש על שם אווה פרון; וספק אם גם לשיוך היהודי הייתה רלוונטיות, אלא אם כן נשעה לטענות יריבי אטלנטה לאחר מפלת הפרוניזם שקראו: 'הלאה פרון וחבריו היהודים' (עמ' 164).

לזיהויה של אטלנטה כמועדון יהודי עד שנות השישים של המאה הקודמת תרם בעיקר המקום, השכונה. בשנות השישים, שבהן המועדון הגיע לשיאו מבחינות רבות, היה לזיהוי זה יסוד במבנה הארגוני או במידת השותפות של יהודים בניהול

ביקורת ספרים

הקבוצה. סיפורו של נשיא האגודה לאון קולבובסקי הוא סיפור מייצג של תהליך האסימילציה והאינטגרציה של אוכלוסיית מהגרים בארגנטינה, סיפור שלו מוקדש פרק שלם בספר. אדם שהגיע מעיירה שבפולין הצארית אחרי מלחמת העולם הראשונה, איש עסקים, פילנתרופ ותושב ויז'ה קרספו שנעשה קומוניסט בראשית שנות הארבעים, שימש בתפקיד נשיא המועדון בשנים 1959–1969, שהיו שנות השיא של המועדון. בשנים אלו הוקם אצטדיון חדש, הקבוצה זכתה במקום הרביעי בליגה בשנת 1961, ולראשונה היה רוב יהודי בהנהלה ב-1968. סיכומו של דבר בלשון המחבר: 'קולבובסקי מסמל את נקודת השיא בהשתלבותם החברתית של המהגרים היהודים בחברה הארגנטינית', לא פחות, 'ותדמיתו היהודית של המועדון עוצבה במידה רבה במהלך כהונתו' (עמ' 201).

לעשורים שלאחר קולבובסקי מוקדש מקום מועט יחסית, אף שבין השאר כלולה בהם השעה האפלה בתולדות הקשר בין כדורגל לפוליטיקה בארגנטינה, תקופת הדיקטטורה של החונטה ואליפות העולם שנערכה בחסותה ב-1978. נראה שמבחינת שאלת המחקר של הספר לא היה בתקופה זו כדי לחדש הרבה, תקופה שהייתה מבוא לדעיכתה של אטלנטה בד בבד עם דעיכתם של המועדונים השכונתיים בכלל. עד אמצע שנות התשעים המשיכה נוכחותם של יהודים בהנהלת הקבוצה להיות רבה, לעיתים למעלה משליש מחברי ההנהלה היו יהודים (עמ' 206–207). אולם כאן צצה הערה מן החשובות בספר: 'העניין המוזר הוא, שלמרות הנוכחות היהודית ההולכת ומצטמצמת בויז'ה קרספו נראה כי תדמיתה של אטלנטה כ"מועדון יהודי" ... חקוקה יותר מאי פעם בתודעתו של עולם הכדורגל הארגנטיני' (עמ' 241). הערה זו מכוונת להרחבה של שאלת המחקר – לעניין הפער שבין דימוי למציאות ולתפקיד שיש לקונבנציות תרבותיות בדינמיקה בין-קבוצתית.

הפרק האחרון בספר מוקדש לפיכך לאסטרטגיות הזהות של אוהדי כדורגל, ובהן היריבות בין אטלנטה למועדונים אחרים. מכיוון שאטלנטה מזוהה עם היהודים משמשים ביטויים אנטישמיים בפי יריביה כלי של לעומתיות אשר כוונתו, לדעת המחבר, בעיקר להשפיל את היריב, לאו דווקא לבטא אנטישמיות של ממש. זו, כמובן, אמירה בעייתית, שכן הבחירה בדימוי אנטישמי מעידה על עמדה בנושא היהודי, גם אם אין מאחוריה כוונה החורגת מתחומי המגרש. נכון, לכאורה מוזר שההגדרה כמועדון יהודי היא יותר זהות כפויה מן החוץ משהיא ריאלית: מצד אחד היא נכפית גם על האוהדים הלא יהודים של המועדון, ומצד שני היא מסייעת לקריאות אנטישמיות מפי אוהדים יהודים של יריבותיה של אטלנטה. אלא שאין מוזרות בתופעה זו – היא שייכת כל כולה לתחום הדעות הקדומות וההתנהגויות הנגזרות מהן. מי שמכיר את 'סינדרום אייאקס' או 'סינדרום טוטנהאם', שתי קבוצות

משה צימרמן

כדורגל שהן, אוהדיהן והנהלות שלהן, מזוהים עם היהדות, אינו מופתע, כמובן.² ולמרכזי ההתייחסות של אוהדי יריבותיה של אטלנטה אליה כקבוצה יהודית: הם מנצלים את התחמושת המוכרת שמשרתת את האוהד החרו חולשות היריב: זיהוי קבוצה עם ישראל ('הרסנו לכם את השגרירות'), זיהוי היהודים עם גבריות פגומה (ברית המילה) או עם נשיות ברוח אוטו ויינינגר (Weininger), גיבורו היהודי של היטלר. המחבר טרח לצטט את הסיסמאות וההמנונים שמן היציע בכל אחת מהקטגוריות האלה, והם מנוסחים בשפה שבדרך כלל נחסכת מקוראי ספרי מחקר היסטוריים.

זה המקום שבו נדרש הקורא לחרוג מן הזירה הארגונינית: האם אטלנטה היא דוגמה לתהליך ארגוני, דרום אמריקני או רחב עוד יותר? על מדפי הספרים מצויה ספרות רבה על הספורט בחיי היהודים בארצות הברית. התהליך המתואר שם דומה: היהודים, כחלק מחברת מהגרים, חותרים להתקבלות, לאינטגרציה, דרך הספורט. ההבדל הוא ששם לא היה זה הכדורגל, אלא הבייסבול, הכדורסל או לפני הכול האגרוף, ששימשו מכשיר של אינטגרציה. ולגבי חברה זו כבר נחקר הערך היחסי של כלי אינטגרציה שונים – הספורט מול הכלכלה או האקדמיה. אך אין זו ההשוואה היחידה שלה ייזקק הקורא.

מומלץ שקורא הספר יפנה להשוואה גם עם ארצות שאינן ארצות הגירה מובהקות, באירופה בעיקר. אכן, גם שם (בוודאי באי הבריטי) יהודים שייכים בחלקם לקבוצת המהגרים, אולם בעיקרו של דבר שיוכם הקיבוצי כיהודים, כמיעוט או כקורפורציה, על האפליה שנגזרה מכך, קיים מאות רבות של שנים. במדינות אירופה חתרו יהודים מאז המאה השמונה-עשרה אל האמנציפציה והאינטגרציה, וגם בהן שימש הספורט, משהופיע, כלי להשגת מטרה זו. בפרפרזה על התזה של הספר שלפנינו אפשר לומר שאי אפשר ללמוד את סיפור היהודים באירופה מאז המאה התשע-עשרה בלי סיפור היהודים בספורט האירופי. הדברים אמורים בתהליך האמנציפציה, אך גם בתהליך ההפוך, של הערעור על האמנציפציה, בעיקר תחת השלטון הנאצי. אכן, מי שמכיר את תולדות הספורט היהודי באירופה חש צורך אוטומטי להשוות את תוכני ספרו של רענן ריין עם התכנים המוכרים לו משם, והדגש אינו רק על סיפור מועדון אייאקס באמסטרדם או טוטנהאם בלונדון. גם בגרמניה של טרם עליית הרייך השלישי היו מועדונים שזוהו כ'יהודיים', והמוכרים שבהם הם אינטרכט פרנקפורט ובאירן מינכן. בשניהם, כמו בסיפור

Michael Brenner and Gideon Reuveni (eds.), *Emancipation Through Muscles:* 2
Jews and Sports in Europe, Lincoln and London 2006; שטפני שילר-שפרינגורם,
 'יהודים, הולנדים והגרמנים: סיפור קצר של בחר המלחמה', דת השרירים: ספורט,
 לאומיות ויהדות, עורך משה צימרמן, ירושלים 2017, עמ' 267-291.

ביקורת ספרים

של אטלנטה, הדימוי היהודי היה בנוי לאו דווקא על הימצאותם של שחקנים יהודים בקבוצה, אלא במידה רבה על הממסד והאוהדים.³ סיפורו של קולבובסקי באטלנטה, למשל, מזכיר במידה רבה את סיפורו של קורט לנדאוואר (Landauer), נשיא באיירן מינכן. כך נרחיב את המבט מעבר לסיפורה של אטלנטה או לסיפור ההתנסות של יהודי ארגנטינה בשינויים המתבקשים: מי ששרוי בהיסטוריה האירופית, גם בהיסטוריה של הספורט היהודי, משתאה אגב קריאה בסיפורה של אטלנטה הארגנטינית לנוכח הקשר שבו תקופת מלחמת העולם השנייה אינה חקוקה כצללת בלתי נמחית של השואה.

ביותר מפרק אחד מיחד המחבר מקום לשאלת האצטדיון של המועדון ומיקומו בויז'ה קרספו, כאשר הוא מתאר את המעלות והמורדות שליוו את תולדותיו של 'מקדש' זה. ובכל זאת, אף שנזקק למונח מקדש, אין הוא מאריך או מעמיק בדיון על האספקט הדתי של סיפורו או של סיפור הספורט כדת או כדת חליפית. אומנם הספורט מוזכר בספר ככנסייה חילונית שהאצטדיון משמש לה מקדש או 'בית תפילה אלטרנטיבי' (עמ' 321-322). וכבר במבוא ציין המחבר שהתכוון להפנות את תשומת הלב המחקרית ל'אלה שהפכו את מגרש הכדורגל של אטלנטה למקדש שבו יוכלו להביא לידי ביטוי את זהותם הארגנטינית-יהודית' (עמ' 18). אך בהפניה זו מצוי פוטנציאל ליותר מאשר אזכור קצר. ראוי לייחד לאספקט זה דיון רחב יותר, דווקא במסגרת ספר זה, הן בהקשר הנוצרי הן בהקשר היהודי, דהיינו כאשר אנו עוסקים בתחרות שבין הזהות הדתית ובין הזהות הקולקטיבית המוצאת את עיגונה בספורט בכלל, ובכדורגל בפרט.⁴

אחרית הדבר ל'הכדור הנווד' פותחת לקורא הישראלי את הדלת האחורית להשוואת המצב היהודי בתפוצות למצבה של קבוצת מיעוט גולה אחרת, הפלסטינים שבדרום אמריקה, מבעד לפריזמה של פעילות במועדון ספורט. הדוגמה של המועדון 'דפרוטיבו פלסטינו' הצ'יליאני יועדה על ידי המחבר להיות 'עדשה נוחה לבחינתם של הזהות האתנית באמריקה הלטינית, של היחסים בין הגולה לבין המולדת... ושל הכדורגל כערוץ להשתלבותן של קהילות אתניות בחברות של אמריקה הלטינית' (עמ' 245). אף שהניסוח מינימליסטי, הקורא אינו יכול שלא לחוש בצורך להתכוונן אל ההשוואה בין המיעוט הפלסטיני למיעוט

3 Dietrich Schulze-Mameling (ed.), *Davidstern und Lederball: Die Geschichte der Juden im deutschen und internationalen Fußball*, Göttingen 2003; Matthias Thoma, *Wir waren die Judenbube: Eintracht Frankfurt in der NS-Zeit*, Göttingen 2007

4 משה צימרמן, 'דת המאה העשרים: הספורט', דת השרירים: ספורט, לאומיות ויהדות, ירושלים 2017, עמ' 13-38.

משה צימרמן

היהודי, ולא רק בדרום אמריקה. יתר על כן: מן הנמנע שלא להידרש להשוואה הבאה בתור, השוואת המיעוט היהודי בתפוצות למיעוט הפלסטיני במדינת ישראל, מיעוט שאינו מיעוט של מהגרים, אך מחפש דרך לאינטגרציה דרך הכדורגל.⁵ לית מן דפליג שהשוואה מעין זו משנה את נקודת המבט בדיון בשאלה שאליה מכוון המחבר במוצהר, השאלה שצוטטה בראשית הדברים לעיל. מכאן, מן ההשוואה, קצרה הדרך שתוביל להסכים עם המחבר כי 'בתוך המסגרת ההשוואתית החדשה הזאת, נקודות הדמיון הופכות חשובות לא פחות מההבדלים' (עמ' 248).

5 תמיר שורק, זהויות במשחק: כדורגל ערבי במדינה יהודית, ירושלים 2006.